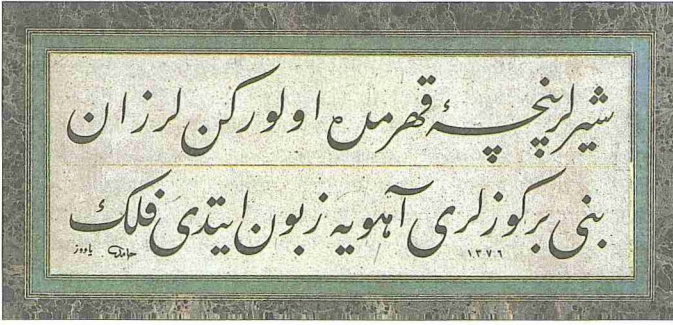

Hamit
Aytaç'ın
celî-ta'lik
bir levhası
(Emin
Barın
koleksiyonu)

paşa Camii dış revakları üzerindeki Nebe' sûresi, Kadıköy Moda, Kartal, Pendik, Paşabahçe, Fındıklı, Hacıküçük, Çanakkale Çan, Denizli Tavas camileri yazıları, mezar taşlarına hakkedilmiş hatları onun celî yazıdaki dehasını ve kudretini gösterir. Özellikle Şişli Camii kapısı üzerindeki celî-sülûs aynalı istifi dünyaca ünlüdür. İstanbul Belediyesi Şehir Müzesi'nde 4603, 4604, 4605, 4626, 4651, 4658, 4661 numaralarda kayıtlı celî-sülûs, celî-ta'lik ve celî-divanî yazıları da onun en güzel eserlerindendir.

İslâm Konferansı Teşkilâtı'na bağlı Milletlerarası İslâm Kültür Mirasını Koruma Komisyonu tarafından 1986 yılında İstanbul'da düzenlenen milletlerarası ilk hat müsabakasına onun adı verildi.

Hamit Aytaç hattıyla hilye-i şerif (Emin Barın koleksiyonu)

Hayatının son yıllarında yurt içinde ve yurt dışında pek çok talebenin yetişmesine sebep olmuş ve icâzet vermiştir. Hattat Halim Özyazıcı ve Iraklı Hâşim Muhammed el-Bağdâdî kendisinden faydalananların başında gelir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 119-124; Habîbullah Fezâilî, *Atlas-ı Haş*, İsfahan 1391, s. 379, 380, 649, 650; Mahmûd Şükr el-Cebûrî, *Neş'e-tü'l-haştî'l-'Arabî ve tetavvûruhu*, Bağdad 1974, s. 171-173; Nâci Zeyneddin, *Muşavverü'l-haştî'l-'Arabî*, Beyrut 1974, s. 133, 150, 188, 194, 263, 352, 361; a.mlf., *Bedâ'i'u'l-haştî'l-'Arabî*, Bağdad 1981, s. 193, 196, 252, 253, 293, 294, 302, 335; M. Uğur Derman, "Hamid Aytaç", *Türk Hat Sanatının Şaheserleri*, İstanbul 1982, s. 65-67; a.mlf., "Hamid Bey", *Lâle*, sy. 1, İstanbul 1982, s. 18-19; Kâmil el-Baba, *Râhu'l-haştî'l-'Arabî*, Beyrut 1983, s. 102-103, 134-136, 201, 221, 230, 246-251; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul 1984, s. 267-269; a.mlf., "Kaybettiğimiz Büyük Sanatkâr Hattat Hamid Aytaç", *Türkiyemiz*, sy. 39, İstanbul 1983, s. 1-4; *Milletlerarası Hattat Hamid Aytaç Hat Yarışması* (nşr. IRCICA), İstanbul 1985; İsmet Kerim Yenisey, "Hattat Hamid'le Mülakat", *Selâmet*, nr. 40, İstanbul 20 Şubat 1948, s. 12-13; Ali Alpaslan, "Hamid Aytaç", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 11, İstanbul 1972, s. 16-20; a.mlf., "İslâm Yazı Çeşitleri", *Sanat Dünyamız*, sy. 32, İstanbul 1985, s. 35; sy. 33 (1985), s. 33; sy. 35 (1986), s. 41; a.mlf., "Hattat Hamid'in Kaybının Düşündürdükleri", *Milliyet*, İstanbul 04 Temmuz 1982; a.mlf., "Hattat Hamid", *Kaynaklar*, sy. 1, İstanbul 1983, s. 48-53; Necmeddin Şahiner, "Hat Ustası Hamid Aytaç", *Yeni Nesil*, İstanbul 14 Şubat 1975; "Illuminating The Quran", *Arabia*, London 1981, s. 74-75; Muhammed Harb, "Hâmid: âhî-rü'l-haştî'nî-l-'izâm", *el-'Arabî*, Küveyt 1982, s. 76-81; "Harflerin Bestekârı Kendisini Anlatıyor", *İlme İrfana Umrana Köprü*, sy. 61, İstanbul 1982, s. 8-15; İsmail Yazıcı, "Hattat Hamid'le Hastanede Yapılan Son Mülakat", *Sanat ve Kültürde Kök*, XVI, İstanbul 1982, s. 10-26; Emin Barın, "İslâm Âlemi Hattat Hâmid'i Çok İyi Tanır", *Yeni Nesil*, İstanbul 31 Temmuz 1982; Selçuk Erez, "Bir Kültür Ustasının Ölümü", *Güneş*, İstanbul 1 Haziran 1982; "Regard sur la Calligraphie Islamique: Calligraphie Hamid Aytaç", *Bulletin d'Information IRCICA*, İstanbul 1982, s. 11-13.

M. HÜSREV SUBAŞI

AYVANSARAY

İstanbul'da tarihi yarımada'nın
kuzeybatı köşesinde
surlar içinde bir semt.

Bir taraftan Haliç'e sahili olan bu semt bir taraftan da şehrin kara tarafı surları ile sınırlanmıştır. Ayvansaray adının nereden geldiği hususunda değişik görüşler vardır. Bazıları bunun, buradaki Bizans sarayından kalan mahzenlerde Osmanlı devrinde sıcak ülkelerden getirilmiş hayvanlar barındırıldığından, Hayvan Sarayı'ndan bozulduğunu iddia ederler. Bazıları da burada Bizans sarayından kalmış bir eyvan bulunduğunu, bundan dolayı Eyvan Sarayı'ndan Ayvan Sarayı şeklini aldığını ileri sürerler. Bu görüşlerin her ikisi de yeteri kadar inandırıcı değildir. J. H. Mordtmann ise Ayvansaray adının Eyyûb Ensârî'den geldiği ve Haliç surlarında açılan bir gediğin kapı kabul edilerek Eyüp semtine giden yolun başında olan bu kapıya Eyyûb Ensârî Kapısı denildiğini, zamanla halk dilinde bunun Ayvansaray Kapısı şekline dönüştüğünü ileri sürmüştür. Gerçekten Evliya Çelebi XVII. yüzyılda burayı Eyyûb Ensârî ve Ebû Eyyûb Ensârî Kapısı olarak adlandırır. XVI. yüzyılın yabancı kaynakları da buranın adını Hagiobazazi, Ayuanzarı Capi, Aybazari, Eiubasar Capi şekillerinde yazarlar. Eski bir fermenda ise bu geçit "Hazret-i Ebû Eyyûb-i Ensârî (aleyhi rahmetü'l-bârî) Kapısı" olarak adlandırılır.

P. Wittek'e göre, surların bu kesiminde bugünkü Eyüp semti yönünde geçit veren ve biri esasında bir gedik olan büyük ve küçük Ayvansaray kapılarının adları Eyyûb Ensârî'den gelmiş ve zamanla da bütün semtin adı olmuştur. Yine Wittek'e göre Ayvansaray semtinde tam surların içinde ve çevresinde yedi tane

Toklu İbrâhim Dede haziresi - Ayvansaray / İstanbul

sahâbe kabri ve türbesi bulunmaktadır. Ebû Eyyüb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî de 52 (672) yılında burada şehid olmuş olmalıdır. Önceleri yeri belli olmayan kabir surların dışında değil içinde, büyük bir ihtimalle sonraları Toklu Dede hazîresi denilen ve Bizans'ın Pterion hisarının içindeki avluda bulunmuştur. Giese'nin yayımladığı *Anonim Osmanlı Tarihi*'nin ikinci versiyonunda Hz. Eyyüb'un, Bizans imparatoru tarafından şehre girmesine izin verildikten sonra ihanete uğradığında geri çekilirken bu avluda sıkışıp kalarak şehid edildiği bildirilir. Mezarından fışkıran kutsal su daha sonra Bizanslılar'ın ayazması olmuştur. Ancak çok inandırıcı gibi görünen bu faraziyesinin zayıf tarafı şudur: Blakhernai Kapısı önünde kapalı avluyu meydana getiren duvar (hisarpeçe) Hz. Eyyüb'un şaha-detinden çok sonra 813'te yapılmıştır.

Ayvansaray, ilk yazılışı İmparator II. Theodosius (408-450) yıllarına ait olarak kabul edilen ve İstanbul'un mahallelerini anlatan "*Latince Notitia Urbis Constantinopoleia*"ya göre, XIV. bölgede (Regio) bulunuyordu. Bizans çağında Blakhernai adıyla tanınan bu bölge veya mahalle, şehrin kara tarafındaki surlarının İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından geniş bir kavis meydana getirecek şekilde genişletilmesiyle surların içine alınmıştır.

Kara tarafındaki Tekfur Sarayı'ndan itibaren Haliç'e inen Manuel Komnenos surları, Anemas zindanları denilen mahzenlerin en kuzey ucunda sona erer. Buradan başlayarak Haliç'e doğru değişik teknikte bir tahkimatın uzandığı görülür. Sur burada çok kuvvetli üç yarım yuvarlak burç ile takviye edilmiş bir kapıya sahiptir. Bu kapının eski Blakhernai Kapısı olduğu kabul edilir. Üç burçlu sur duvarı ise İmparator Herakleios'un 627'de ilâve ettirdiği bir parça olarak görülür. Bu üç burçlu duvarın önüne İmparator V. Leon 813'te daha alçak bir duvar, daha doğrusu hisarpeçe yaptırtmıştır. Böylece Eyüp tarafındaki düzlükten gelecek tehlike önlenmek istenmiştir. Bu iki duvarın arasında, içinde Hagios Basileios adına bir de ayazma bulunan bir avlu meydana gelmiştir ki burası Türk devrinde Toklu Dede hazîresi olmuştur. Bu iki duvar ile avlunun teşkil ettikleri iç kale, Bizans devrinde Pterion olarak adlandırılan bir hisar (sato) durumunda idi. Geç devir yazarlarının buraya verdikleri Pentapyrgion (Beşkule) adının tarihî bir esasa dayanmadığı anlaşılmıştır.

Kara tarafı surları ile Haliç kıyısı surlarının birleştikleri yerde bir duvar Haliç'e doğru uzanarak surlarla su kıyısı arasında kalan kıyı parçasını dışarıdan ayırıyordu. Bu duvarda açılan Xyloporta adındaki kapı kıyı şeridinin dışarı ile bağlantısını sağlıyordu. Bugün bu duvar ile kapıdan herhangi bir iz kalmamıştır.

Blakhernai adındaki bu bölgenin içinde Bizans devrinde şehrin en fazla saygı gösterilen dinî yapılarından Panaghia (Meryem) Kilisesi ve ayazması bulunuyordu. Burada ayrıca imparatorlar için bazı köşkler yapılmış ve X. yüzyıldan itibaren hükümdarlar ve saray halkı buraya rağbet etmeye başlamıştır. XI. yüzyıldan itibaren ise Blakhernai sarayları önem kazandığı için Atmeydanı ile Marmara kıyısı arasında geniş sahada uzanan ve IV. yüzyıldan beri devamlı genişletilerek kullanılan büyük saray artık ihmal edilmeye başlamıştır. XI. yüzyıl ve onu takip eden yıllarda Bizans Devleti'nin çöküşüne kadar imparatorlar şehrin kuzeybatı köşesindeki Blakhernai Sarayı'nda yaşamışlardır. Bir taraftan şehir surları ile sınırlanan, diğer taraftan şehirden bir duvar veya yüksek set duvarları ile ayrılan Blakhernai Sarayı, esasında geniş bir saha üzerine yayılan bahçelerden ve irili ufaklı köşklerle kilise ve ibadet yerlerinden meydana gelmiştir. Burada Haliç kıyısında bir saray iskelesi bulunduğu da ihtimal verilmektedir. Kıyıya açılan Küçük Ayvansaray Kapısı'nın Bizans devrinin Kiliomene Kapısı olduğu ileri sürülür. İmparatorlar bu kapıdan çıkarak iskeleye iniyorlardı. Ancak bazıları iskelenin Balat'ta olduğunu ileri sürerler. Blakhernai Sarayı topluluğundan bugün ayakta kalan tek yapı, en güneydeki uçta yükselen üç katlı Tekfur Sarayı'dır. Bu bölgede arazi Haliç'e doğru oldukça dik biçimde indiğinden birtakım duvarlar yapılarak setler meydana getirilmisti. Bunların en önemlisi, İvaz Efendi Camii kuzeyindeki surlardan başlayıp Hançerli Hamamı alt tarafından Lonca Çeşmesi'ne kadar uzanır. Bu set duvarı ile Blakhernai, Haliç tarafındaki düz olmak üzere aşağı, güneydeki daha yüksek olmak üzere yukarı iki bölgeye ayrılmış oluyordu ki bunlardan aşağıdaki Ayvansaray semtini teşkil eder. Her iki bölgede de sarayın alt yapılarına ait oldukları tahmin edilen duvarlar ve mahzenler bulunmaktadır. Bunlar arasında yalnız bir tanesi İslâm tarihi ile uzak bir bağlantısı olması bakımından burada kısaca anılabilir. Yüksek

sek bir set üstünde bulunan İvaz Efendi Camii'nin batısında sur duvarında birbirine bitişik iki burç vardır. Bunlardan bir tanesi genellikle Anemas Kulesi olarak adlandırılır. Bu kulenin kuzeyinden itibaren sur duvarına bitişik olarak uzanan tonozlu, kemerli bir dehliz ile iki yanında karşılıklı hücrelerin sıralandıkları görülür. Buraya da Anemas zindanı denilir. Bitişik kulelerin esasında sarayın bir pavyonu olarak kullanıldıkları, hücreli mahzenin de sarayın alt yapısı olduğu muhakkaktır. Bu bakımdan bunların Bizans çağında zindan olarak kullanılmış olmaları mümkündür. Anemas ise XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyıl başlarında yaşamış bir Bizans kumandanı olmakla birlikte ecdadı Arap ve müslüman asıllıdır. IX. yüzyılda Girit adası Arap hakimiyetine girmiş, fakat sonra imparator olan kumandan Nikephoros Phokas bir yıl süren bir kuşatmadan sonra 961'de başkent Kandiye şehrini alarak buradaki müslüman idaresine son vermiştir. Kandiye'yi inatla savunan son Arap kumandanı Abdülaziz el-Kurtubi esir olarak İstanbul'a getirilmiş, Hristiyanlığı kabul ederek burada yerleşmiştir. Torunlarından kumandan Mikhael Anemas 1107'de diğer üç kardeşiyle birlikte İmparator I. Alexios Komnenos'a karşı bir suikast hazırlarken ele verilmiş ve çeşitli hakaretlerle teşhir edildikten sonra Blakhernai Sarayı'na komşu ve o vakte kadar hapisane olarak kullanılmış bir kuleye kapatılmıştır. A. M. Schneider'e göre ise Anemas'ın kapatıldığı kule, aşağıda Toklu Dede hazîresini çeviren surların kulelerinden biridir. Bundan sonra fetihe kadar bu kulelerin ve yanındaki dehlizli mahzenlerin birçok ünlü kişinin kapatıldıkları zindanlar olduğu bilinmektedir. Ancak yaptığımız inceleme, İvaz Efendi Camii avlusu önündeki her iki kulenin de Anemas'ın hapsedildiği burç olmayacağını gösterir. Fakat ne olursa olsun burası için Anemas zindanları adı yerleşmiş bulunmaktadır.

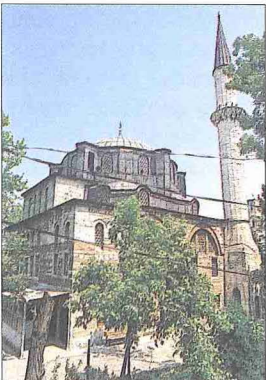
İstanbul'un 1453'te kuşatılması sırasında Ayvansaray bölgesi Rumeli Beylerbeyi Karacabey'e karşı Manuel Palaiologos ile Venedikli Leonardo Langoso tarafından müdafaa ediliyordu. Fetihden sonra ise burada bulunan birçok sahâbe kabirlerinden dolayı Ayvansaray bir müslüman mahallesi olarak gelişmiş, bilhassa surların kapalı bir hisar teşkil ettiği köşenin içi önemli bir hazîre olmuştur. İstanbul hakkında başta camilere dair *Hadikatü'l-cevâmi'* olmak üzere

değerli üç eser bırakmış olan ve 1201'de (1786-87) vefat eden Hâfız Hüseyin Efendi'nin (Ayvansarâyî) evi burada Toklu Dede Mescidi civarında idi. Kendisi burada doğmuş ve burada vefat etmiştir. Kabrinin de Toklu Dede hazîresinde olması gerekirse de mezar taşına rastlanamamıştır. Yalnız babasının mezar taşı hâlâ durmaktadır.

Ayvansaray'ın XVIII. yüzyılda parlak bir çağ yaşadığı tahmin edilebilir. Surların bittiği yer ile Abdülvedüd Mescidi arasındaki kıyı parçası üzerinde Sultan IV. Mehmed'in kızı, önce Musâhib Mustafa Paşa'nın, sonra Morali Hasan Paşa'nın zevcesi olan Hatice Sultan'ın sahilsarayını inşa edilmişti. Hüseyin Ayvansarâyî'nin babası Hacı İsmâil de sultanın kâhyası idi.

Ayvansaray semti daha Bizans devrinde birkaç büyük yangın geçirmiş (1069, 1203, 1434 tarihlerinde), bu yangınlar sırasında Bizans'ın önemli ziyaret yerlerinden olan Blakhernai Meryem Kilisesi yanmıştır. Türk devrinde ise 1 Muharrem 1142'de (27 Temmuz 1729) Balat'tan Ayvansaray kıyısına kadar olan kısım yanmıştır. 7 Şâban 1168'de (19 Mayıs 1755) Ayvansaray Kapısı'nın iç tarafındaki büyük yangın, Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın azline sebep olmuştur. 1187'de (1773), rûmî 22 Teşrinievvel 1278'de (3 Kasım 1862), yine rûmî 31 Temmuz 1280'de (12 Ağustos 1864) ve rûmî 19 Nisan 1296'da (1 Mayıs 1880) Ayvansaray'da yangınlar çıkmış, bu son üçünde yalnız Lonca mahallesinde toplam 365 ev yanmıştır. 1911'de meydana gelen büyük yangında ise Balat ile Ayvansaray arasında 334 ev yanmıştır.

Ayvansaray semtinin belirli bir sınırı olmadığından burada sadece Haliç kıyısı, surlar, İvaz Efendi Camii ve Yatağan Hamamı sokağı arasında kalan sahada ki eserler üzerinde durulmuştur.

İvaz
Efendi
Camii -
Ayvansaray /
İstanbul

Ayvansaray'ın en büyük İslâm mâbedinden biri kiliseden çevrilmiş olan Atık Mustafa Paşa Camii'dir (bk. ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ). Halk buraya, içinde sahâbeden Câbir b. Abdullah el-Ensârî'nin kabri bulunduğundan dolayı Câbir Camii de demektedir. Eski adı bilinmeyen, ancak IX. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen Hagia Thekla Kilisesi olduğu yolunda görüşler bulunan mâbed, Sultan II. Bayezid'in sadrazamlarından Mustafa Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Ayvansaray'ın ikinci büyük camisi, arazinin Edirnekapı'ya doğru yükseldiği kesiminde, surların eski Bizans sarayı kalıntıları ile batıya doğru bir çıkıntı yaptığı set üstünde yer alan İvaz Efendi Camii'dir. Mimarisi bakımından başka camilerden çok değişik özelliklere sahip olan bu güzel eser, Alâiyeli Kazasker İvaz Efendi (ö. 1586) tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Cami büyük mimarın hayatının son yıllarında inşa edildiği için de ayrı bir değere sahiptir (bk. İVAZ EFENDİ CAMİİ).

Surların Haliç'e yaklaştığı ve kıyı surları ile birleştiği yerde Toklu Dede sokağında çok küçük bir Bizans kilisesi daha vardı ki bu da fetihten sonra Toklu İbrâhim Dede Mescidi olmuştur ve yanında bir de tekke-zâviyesi vardı. Eski adı tesbit edilemeyen bu kiliseye (şapel) adını veren şahıs, yakınındaki sahâbeden Ebû Şeybe el-Hudrî'nin türbedarı idi. Darphâne kâtiplerinden el-Hâc Mustafa Efendi tarafından sonraları bazı vakıflar da yapılan bu mescid 1915'te boşaltılarak içine asker yerleştirilmiş, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir daha kullanılmayarak Vakıflar İdaresi'nce satılmış veya kiraya verilmiştir. Mescid, üzerinde hak iddia eden bir şahıs tarafından 1929 Haziranında kısmen yıktırılmıştır. Daha sonra yanındaki yolun genişletilmesi için yarısı ortadan kaldırılan mescidin mihrabı ile güney duvarı uzun yıllar durduktan sonra 1980'de bu kalıntılar da yıkılarak yerlerine evler yapılmıştır.

Ayvansaray'ın Haliç tarafında, caddenin solunda köşebaşında sur üzerine oturan fevkanî Ayvansaray veya Korucu Mescidi ise Korucu Mehmed Çelebi b. Hüseyin adında bir şahıs tarafından 999 (1590-91) yılına doğru yaptırılmıştır. Hüseyin Ayvansarâyî, bu mescidi Ayvansaray Kapısı dışında tarif ettiğine göre esas bina herhalde biraz daha Haliç tarafında idi. Ancak sonraları bir ihya sırasında şimdiki yerinde yapılmış olmalı-

dır. Minberi İmam Şeyh Abdullah Efendi tarafından koydurulmuştu. 1187 (1773) ve 1249 (1833-34) Ayvansaray yangınlarında yanan mescid, kadılar kapı ket-hüdâsı Muhzır Hacı Bekir'in kızı tarafından ihya edilmişti. Ancak bu yapı ahşap olup hiçbir mimari özelliği yoktur. Vakıflar İdaresi'nce kadro dışı bırakılarak kiraya verilmiş ve bekâr barınağı olarak kullanılmıştır. Basit bir ev görünümünde olan mescidin altında, Türk klasik üslûbunda kesme taştan 975 (1567-68) tarihli İskender Bey (Paşa) Çeşmesi bulunmaktadır. Mescidin son yıllarda bütün izleri kaldırılarak yerine bir konut yapılmıştır.

Ağaçoğlu sokağında bulunan Çınarlıçeşme Mescidi, 1713-1716 yılları arasında sadrazam olan Şehid Ali Paşa tarafından sahâbeden Ebû Zer el-Gıfârî'nin türbesinin yanına yaptırılmıştır. Bilinmeyen bir tarihte boşaltılarak yıkılmaya bırakılan mescidden bugün hiçbir iz kalmamıştır. Reşad Ekrem Koçu'nun kaydettiği kitâbesinden, Nakşidil Vâlide Sultan adına 1227'de (1812) tamir görüldüğü anlaşılan mescid 1920'lere doğru çekildiğini tahmin ettiğimiz eski bir fotoğrafında çok iyi durumda görülmektedir. Bu resme göre, basit dikdörtgen planlı bir yapı olan mescidin üstü kiremit örtülü olup ahşap bir minaresi vardı.

İvaz Efendi Camii'nin az altında Haliç tarafında Dervişzâde sokağında Emîr Buhârî Mescidi ve Tekkesi bulunuyordu. Esası Emîr Buhârî Şeyh Ahmed Efendi tarafından Bizans devrine ait tonozlar üstünde kurulan tekke ve mescid 1845'te tamir edilmiş, 1927'de tekkeler kapatıldıktan sonra boşaltılarak Vakıflar tarafından ev olarak kiraya verilmiştir. Tekke 1962'de yanmış, mescid ise uzun süre dört duvardan ibaret bir harabe halinde kalmıştır (bk. EMİR BUHÂRÎ TEKKE-Sİ).

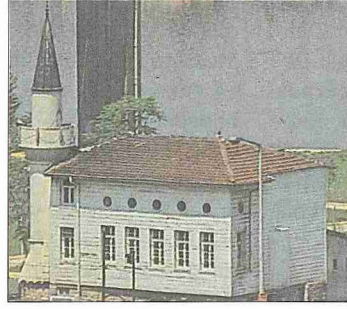
Surların dışında, Eyüp'e giden yolun Haliç tarafında, sağda halk arasında Yâvedüd adıyla anılan Abdülvedüd Mescidi bulunmaktadır. Buharalı Şeyh Abdülvedüd tarafından yaptırıldığı ileri sürülen mescid zamanla harap olmuş, XVII. yüzyıl sonlarında Sultan IV. Mehmed'in kızı ve Musâhib Mustafa Paşa'nın zevcesi Hatice Sultan tarafından yeniden yaptırılmış ve bu yüzden Sultan Camii olarak tanınmıştır. 1219'da (1804-1805) bir daha harap olan mescid tekrar ihya edilmiş ve bu haliyle günümüze kadar gelmişken 1960'lı yıllarda bir daha yanmış ve yeniden yapılmıştır. Pencere,

yüksek ve kâgir bir bodrum üzerinde dikdörtgen biçiminde bir yapı olan mes-cid tamamen ahşaptır. Girişteki taşsız birkaç mezar arasında yegâne kitâbeli olanı 1097 (1685-86) tarihli-dir. Abdülve-düd Mescidi bugün etrafı tamamen yı-kılarak açıldığından büyük bir boşluğun ortasında tek başına kalmıştır.

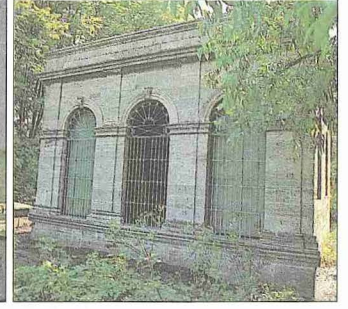
Ayvansaray semti içinde bir tane de Rum kilisesi bulunmaktadır. Atik Mus-tafa Paşa Camii'nin güneyinde bulunan bu kilise Meryem Panaghia adına olup Blakhernai Kilisesi ve Ayazması olarak tanınır. Esası İmparator Marcianus (450-457) ve karısı Pulkheria tarafından inşa edilen bu yapının yanında I. Leon tara-fından 473'te yaptırılan yuvarlak bir ek binada Meryem'in elbisesi muhafaza edi-liyordu. Bu tarihte yanında bir de ayaz-ma tesis edilmişti. İustinianos VI. yüzyıl-da kiliseyi yeniden yaptırtmış, II. İusti-nos (565-578) ise burayı genişletmiştir. 1069'da çıkan bir yangında harap olan kilise yeniden yapılmış ise de 29 Ocak 1434'te tekrar yanmış ve bir daha ihya edilmemiştir. Bizans'ın başta gelen zi-yaret yerlerinden biri olan ve tezyinatı, mimarisi hakkında etraflı bilgiler bulu-nan bu kilisenin yerinde şimdi görülen modern kilise ise Rum zenginlerinin yar-dımlarıyla ancak geçen yüzyılın ortala-rında inşa edilmiştir. İçindeki Blakhernai Ayazması ise hristiyanlarca ziyaret edi-len bir yerdir. Kilise kâgir küçük bir ya-pı olup üstü kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülüdür.

Ayvansaray'daki çeşmelerin en eskisi Ayvansaray veya Korucu Mescidi altında olanıdır. İskender Bey'in (Paşa) hayratı olan 975 (1567-68) tarihli ve klasik Türk mimarisinin sade fakat güzel nisbetli bir örneği olan çeşmenin manzum tari-hi, XVI. yüzyılın tanınmış şairi ve Mimar Sinan'ın yakın dostu Sâî Çelebi'nindir. İvaz Efendi Camii'nin kible yönünde av-lu dışındaki küçük meydanın ortasında-ki çeşme ise çok değişik biçimi ile dik-kati çeker. Kitâbesi olmayan bu çeşme-nin İvaz Efendi vakfı olarak cami ile bir-likte yapıldığı bilinmektedir. Başka bir

benzeri olmayan bu çeşme beş yüz-lü olarak kesme taştan yapılmış, fakat sa-dece iki cephesine musluk konulmuştur. Lonca adı verilen yerde, Çınarlıçeşme Mescidi'ne komşu olan Bizans devrine ait bir set duvarına bitişik kitâbesiz çeş-melerin de mescidi yaptıran Şehid Ali Paşa'nın hayratından olması müm-kündür. Bunlar çok harap bir hale geldiğin-den yıkılmıştır. Atik Mustafa Paşa Camii'nin karşısında, Çenber sokağı kenarında olan Şatır Hasan Ağa Çeşmesi'nin 1104 (1692-93) tarihli manzum kitâbe-si şair Vehbî'nindir. Bu da klasik üslûp-ta, muntazam kesme taş yapılı güzel bir eserdir. Eğrikapı yönünde, İvaz Efendi caddesi üzerindeki sermimar Hacı Mus-tafa Ağa Çeşmesi, kitâbesine göre oğlu İsmâil tarafından 1179'da (1765-66) ih-yâ edilmiştir. Mimari bakımdan dikkate değer bir güzelliği olmayan bu çeşme, etrafı silmelerle çerçevelenmiş yarım yu-varlak kemerli bir nişten ibarettir. Ebe sokağında bulunan İdris Ağa Çeşmesi ise muammalı manzum kitâbesine göre 1200 (1785-86) tarihinde yaptırılmış, duvara gömülü tuğla hazneli mermer bir çeşmedir. Sade bir biçimde olan ke-meri barok üslûbun izlerini taşır. Abdül-vedüd Camii'nin Haliç tarafında I. Mah-mud'un vâlidesi Sâliha Sultan'ın da 1148 (1735-36) tarihli bir çeşmesi bulunuyordu. Bu iddiasız mahalle çeşmeleri dışın-da Ayvansaray'da surların Haliç kıyısı ile birleştiği köşede ve dışarıda, Sultan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan hayratı olan 1123 (1711) tarihli bir çeşme ile bir sıbyan mektebi, bir de sebil vardı. Tam caddenin kenarında olan üç pencere

Yâvedüd
Camii ve
Türbesi -
Ayvansaray /
İstanbul

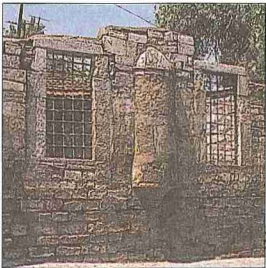

sebilin mermer cephesinde her üç pen-cerenin üstlerinde on iki beyitlik uzun manzum bir kitâbe bulunuyordu. Pen-cerelerinde de tunç şebekeler vardı. Ha-tice Sultan'ın İstanbul'un bu köşesine özel bir ilgi göstermesinin sebebi, Haliç kıyısındaki büyük sahilsarayının, sebilin karşısına isabet eden yerde bulunması idi. Nitekim az ileride Eyüp yolu kenarındaki Abdülvedüd Camii'ni de yeniden yaptırttığından bu ibadet yeri Sultan Camii adını almıştı. Gerek sanat gerekse tarihî değeri belirli olan bu güzel sebil, caddeyi genişletme bahanesiyle 1970'li yıllarda yıktırılıp yok edilmiştir. Çeşme 1988-1989 yıllarında biraz daha geri-de olmak üzere yeniden yapılarak ihya edilmiştir.

Ayvansaray'da üç tane de eski hama-mın varlığı bilinmektedir. Atik Mustafa Paşa Camii'nin üst tarafında aynı adlı sokak üzerinde bulunan Mustafa Paşa Hamamı yıllar önce esas görevinden çı-karılmış ve mimarisi bozularak kaybol-muştur. Hançerli Yokuşu'ndaki Hançerli Hamamı'nın ise Sultan II. Bayezid'in kızı Hatice Sultan'ın evkafından olduğu söy-lenmektedir. Ayvansaray'ın üçüncü hama-mı, surlarının dışında, Eyüp'e giden cadde ile Haliç kıyısı arasında bulunan Yalı Hamamı idi. Bundan da bugün hiçbir iz kalmamıştır. Bunun Hatice Sultan'ın sahilsarayının özel hamamı olması da mümkündür.

Ayvansaray, Eyüp yolu üstünde sahâ-be kabirlerinin en yoğun olarak toplandı-ğı bir yerde gelişmiştir. Câbir b. Semû-re veya Câbir b. Abdullah'ın kabri, yu-karıda adı geçen kiliseden çevrilme Atik Mustafa Paşa Camii dahilinde, mihrabın sağındaki hücre içinde olduğundan başlı başına bir mimarisi yoktur. Kapısı üstündeki bir levha 1306 (1888-89) ta-rihlidir.

Ebû Eyyüb el-Ensâri ile İstanbul ku-şatmasına gelerek burada şehid olan Ebû Şeybe el-Hudrî'nin kabri Bizans dev-rinin Pteron denilen hisarının içindeki avluda kapıya bitişik durumdadır. Fâtih

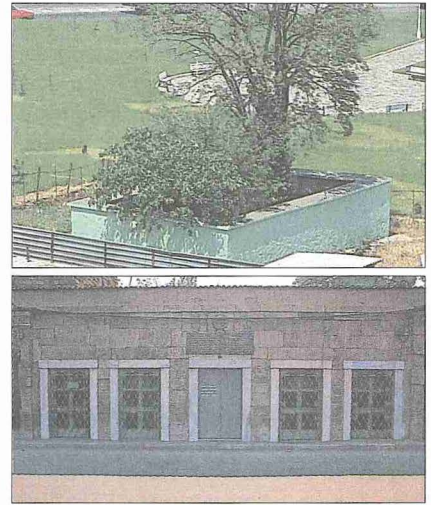
Çınarlı
Mescidi ile
Ebû Zer
el-Gifârî'nin
mezarı -
Ayvansaray /
İstanbul

Sultan Mehmed tarafından ihdas edilen bu makamın ilk türbedarı Toklu İbrâhim Dede olmuştur. Sultan II. Bayezid evkafına bağlı olan türbe 1108'de (1696-97) tamir edilmiş ve bunun tarihi Vâsîf tarafından yazılmıştır. Yeniçeri teşkilâtını kaldırdıktan sonra bütün velî türbelerini yeniden yaptıran Sultan II. Mahmud, 1251'de (1835-36) burada devrin zevkine göre yeni bir türbe inşa ettirmiştir. Sahâflar Şeyhizâde Esad Efendi tarafından düzenlenen manzum tarih, ta'lik hatla Yesârîzâde İzzet Efendi eliyle yazılarak kapısı üzerine yerleştirilmiştir: "Merkad-i Bû Şeybe'yi şâh-i cihan yaptı latîf". Sultan Mahmud'un yaptırdığı türbe, dikdörtgen pencereleri demir parmaklıklı, üstü ahşap çatı ve kiremit örtülü, XIX. yüzyıl üslûbunda (Tanzimat üslûbu), İstanbul'un başka yerlerindeki türbelerin benzeri olan bir yapıdır. Çok harap ve çatısı çökmüş durumda iken 1970'li yıllarda tamir edilerek ihya olunmuştur. Bugün şehrin en başta gelen ziyaret yerlerinden biridir. Bu türbenin yanında yine sahâbeden Ahmed el-Ensârî'nin kabri bulunmaktadır. Ayrıca yine Ebû Şeybe el-Hudrî Türbesi yanında Hamdullah el-Ensârî'nin de kabri vardır. Bunun da 1251'de (1835-36) ihyası sırasında Esad Efendi tarafından düzenlenen tarih Yesârîzâde İzzet Efendi hatıyla yazılmıştır. Yukarıda adı geçen Çınarlıçeşme Mescidi yanında sahâbeden Ebû Zer el-Gıfârî'nin merkadi bulunmaktadır. Bu üstü açık bir türbe olup Vâsîf'in 1227 (1812) tarihli uzun manzum tarihinde, türbenin II. Mahmud'un vâlide-i Nakşidil Sultan tarafından yeniden yaptırıldığı ifade edilmektedir. Türbe mescid ile birlikte harap olmuş ve kısmen yıkılmıştır. Yalnız sokak üstündeki kitâbeli ve pencereli duvarı kalmıştır. Blakhernai iç kalesinin hisarpeçesi di-

şında, sur duvarının 40 m. kadar uzağında küçük kâgir bir türbe ise makâm-ı Hazret-i Kâ'b olarak kabul edilmektedir. Kapısı üstünde de "Ashabdan Kâ'b hazretleri" yazısı okunan türbe ewelce üstü çatı ile örtülü iken 1960'lı yıllarda tamir edildiğinde sadece dört duvarı ihya edilmiştir. Sur duvarı ile cadde arasında da Haliç surunun bir burcunun dibinde Muhammed el-Ensârî'nin türbesi bulunmaktadır.

Hatice Sultan burada bir sıbyan mektebi, çeşme ve sebil yaptırarak küçük bir manzume kurmuştu. Önceleri bu burcun hemen yanında, Haliç'e uzanan duvarın içinde açılmış Xyloporta adındaki kapı bulunuyordu. Duvarın başladığı ve 1863'ten beri artık izi olmayan kapının yanında Hz. Eyyûb ile İstanbul önlerine gelenlerden biri olan Muhammed el-Ensârî'nin makam türbesi de yine Sultan II. Mahmud tarafından 1251'de (1835-36) yeniden yaptırılmıştır. Bu türbe yakınında, Hatice Sultan'ın başağası olan ve 1122'de (1710) ölen Süleyman Ağa'nın mezarı vardı.

Ayvansaray'da, surun dışında Eyüp'e giden yolun solunda Şeyh Abdülvedüd Dede Türbesi'nde, yakınındaki Abdülvedüd Mescidi'nin kurucusu olan ve hakkında çeşitli efsane ve kerametler anlatılan bir evliya medfundur. Bugün görülen türbe Sultan Abdülaziz'in vâlide-i Per-tevniyal Sultan tarafından 1875'te ihya ettirilmiştir. Kapısı üstündeki kitâbede "Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin rûh-ı şerifleri için vâlide-i muhteremeleri itmam ve mâmur eyledi, sen 1292" denildiğine göre bu levha Sultan Abdülaziz'in 4 Haziran 1876'da ölümünden sonra yazılmış, fakat herhalde türbenin ihyasına başlandığı tarih olan 1292 (1875) yılında konulmuştur. Türbenin içindeki mezar taşında da Şeyh

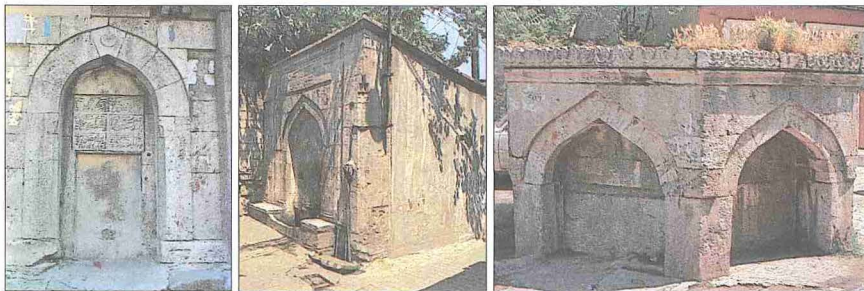

Hz. Kâ'b Türbesi (üstte) ve Muhammed el-Ensârî Türbesi ile Hatice Sultan Sıbyan Mektebi

Abdülvedüd Dede'nin İstanbul'un fethine katılanlardan olduğu belirtilmiştir. Kendisi Buharalı olduğuna göre Horasan erenlerinden olması da mümkündür. Abdülvedüd Dede'nin halifesi Tokmak Dede de bu türbe yakınına gömülmüştü. Abdülvedüd Türbesi dikdörtgen biçiminde, kesme taştan, her cephesinde demir parmaklıklı, yuvarlak kemerli büyük pencereler olan empire üslûbunda bir binadır. Etrafı tamamen açıldığından bugün mescid ile birlikte ortada kalmıştır.

Türbenin etrafında teşekkül eden Tokmak Tepesi Kabristanı mezar taşları bakımından İstanbul'un en ilgi çekici mezarlığı idi. Fakat son yıllarda büyük ölçüde tahrip edilerek hemen hemen yok edilmiştir. Bu kabristanda Ayvansaray Mescidi'ni yaptıran Korucu Mehmed Efendi'nin, başka bir benzeri pek az görülen büyük bir taş kitlesi halindeki mezar taşı dikkati çekiyordu. Burada üzerleri yazısız ve kaba yontulmuş iri bir taş kitlesi halinde birkaç taş daha vardı ki halk arasında bunlara "cellât mezarları" denirdi. Emîr Buhârî Mescidi ve Tekkesi yanında ise tekke şeyhlerinden bazıları'nın mezarları vardır. Ayvansaray'ın en önemli haziresi Toklu Dede adına olanıdır. İki sur duvarı arasındaki dar, ağaçlı avluda bulunan bu küçük kabristan, içinde sahâbe türbe ve mezarları yanındaki Hagios Basileios (Aya Vasil) adına bir ayazmaya da sahip olduğundan hristiyanlarca uzun süre ziyaret edilmiştir. Burada en eski mezar taşı, 908 Rebîülâ-

İskender Paşa, Satır Hasan Ağa ve İvaz Efendi Camii meydan çeşmeleri

hirinde (Ekim 1502) ölen Sinan Çavuş b. İskender'e aittir. İçindeki mezarlardan biri 1167'de (1753-54) ölen, Toklu Dede mahallesi imamı ve Hüseyin Ayvansarâyî'nin üstadı şeyhülkurrâ Halil Efendi'ye aittir. Halil Efendi 1146'da (1733-34) ölen Eyüp Camii devirhanı Keşfî Hâfız Mehmed Efendi ile 1183'te (1769-70) ölen Eğrikapı imamı Seyyid Mahmud Efendi'yi yetiştirmişti. Bir diğer mezar ise 8 Şâban 1165'te (21 Haziran 1752) ölen Hatice Sultan'ın kethüdâsı ve Hüseyin Efendi'nin babası Hacı İsmâil Efendi'nindir. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıb* adlı eserini 1180'de (1766-67) ilk defa Türkçe'ye çeviren ve 1196'da (1781-82) ölen Tokatlı hekim Mustafa Efendi'nin de kabri burada idi. Suyolcuzâde Mehmed Necib Efendi'nin "peder-i ma'nevîmiz makamında mübârek bir zat" diye tavsif ettiği, pek çok kitap ve 300'den fazla mushaf yazan hattat Osman Ağa, "Toklu Dede nâm azizin medfun olduğu yerde" oturuyordu. Bütün bunlar, Ayvansaray'ın bu köşesinin XVIII. yüzyıl'da İstanbul'un kültür hayatının önemli merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Ayvansaray, şehrin az tanınan bir semti olmakla beraber Türk devrinde bir süre ruhaniyetli bir merkez olarak gelişmiş ve komşusu olan Müsevî (Balat) ve hıristiyan (Fener) mahallelerinin arasına İslâm medeniyetinin damgasını vurmuştur. Kıyısındaki iskelelerin, yalı ve sahil saraylarının da bu semtin güzelliğini pekiştirdiği muhakkaktır. Ancak buraya XX. yüzyıl başlarından itibaren sanayinin girmesi ve halkının değişmesi sonunda bu şehir köşesi tarihî çehresini kaybetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Genel: J. B. Papadopoulos, *Les Palais et les églises des Blachernes*, Atina 1928; Recep Ülke, *Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar*, İstanbul 1957; Semavi Eyice, "Tarihte Halic", *İTÜ Halic Sempozyumu*, 10-11 Aralık 1975, İstanbul 1976, s. 263-307; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 223-224, 301-307; A. D. Mordtmann, "Die Hafenquartiere von Byzanz", *Mitteilungen des Deutschen Excursions-Clubs in Konstantinopel*, 1/3 Konstantinopel 1891, s. 1-24; A. M. Schneider, "Die Blachernen", *Oriens*, IV/1, Leiden 1951, s. 82-120; Feridun Dirimtekin, "14. Mıntıka (Blachernae)", *Fatih ve İstanbul*, 1/2, İstanbul 1953, s. 193-222; R. Ekrem Koçu, "Ayvansaray", *İst.A*, III, 1642-1655.

Surlar ve Kapılar: A. Van Millingen, *Byzantine Constantinople the Walls of the City*, London 1899, s. 131-174, 194-204; B. Meyer-Plath - A. M. Schneider, *Die Landmauer von Konstantinopel*, II, Berlin 1943, s. 103-123; A. M. Schneider, "Mauern und Tore an Goldenen Horn zu

Konstantinopel", *Nachrichten der Akademie in Göttingen-Phil-Hist. Klasse*, Göttingen 1950, s. 65-107; Feridun Dirimtekin, *Fetihden Önce Halic Surları*, İstanbul 1956, s. 11-12, 27-32; Semavi Eyice, "Anemas Zindanı ve Kulesi", *İst.A*, II, 853-859.

Camiler ve Tekkeler: Ayvansarâyî, *Hadika-tü'l-cevâmî*, I, 45, 74, 143, 147, 167, 236, 287; Semavi Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri IV: Toklu İbrahim Dede Mescidi", *TED*, XII (1982), s. 853-870, 880-886; a.mlf., "Atik Mustafa Paşa Camii", *İst.A*, III, 1288-1297; R. Ekrem Koçu, "Abdülvedüd Camii", a.e., I, 144; a.mlf., "Ayvansaray Mescidi", a.e., III, 1653; a.mlf., "Çınarlıçeşme Mescidi", a.e., VII, 3917-3918; a.mlf., "Emir Buharî Tekkesi ve Mescidi", a.e., IX, 5089.

Çeşme ve Sebiller: İzzet Kumbarcılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 31, rs. 37; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 20, 92, 210.

Sıbyan Mektebi: Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1968, s. 117 (Hatice Sultan mektebi yanlış olarak Fatih devrine ait gösterilmiştir).

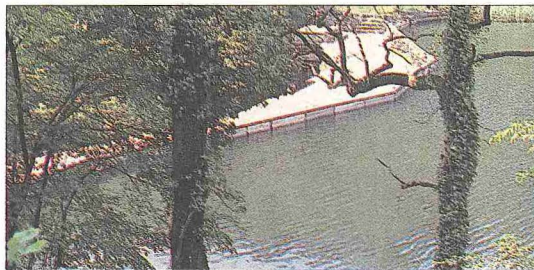
Türbe ve Mezarlıklar: Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârîh*, bk. İndeks; Mehmed Ziyâ, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I, 55-56, rs. 53; II (1928), s. 117; *Die altosmanischen anonymen Chroniken* (nşr. F. Giese), I, Breslau 1922, s. 102-108; II, Leipzig 1925, s. 138-144; A. Süheyl Ünver, *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri*, İstanbul 1953, s. 12, 21, 26, 28, 40, 45; a.mlf., *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar*, İstanbul 1976, s. 119, 125; a.mlf., "İstanbul'un En Eski Mezarlığı Hakkında: Tokmak Tepe", *Arkitekt*, IV/5-6, İstanbul 1950, s. 110-114; İsmail Giray, *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri*, İstanbul 1975, s. 36, 40, 45, 49, 59; P. Wittek, "Ayvansaray, un sanctuaire privé de son héros", *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, XI, Bruxelles 1951, s. 505-526.

Folklor ve Efsaneler: Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, I, 109-111; F. Schrader, *Konstantinopel, Vergangenheit und Gegenwart*, Tübingen 1917, s. 93-94; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, I, 18; H. H. Russack, *Byzanz und Sтамbul*, *Sagen und Legenden von Goldenen Horn*, Berlin 1941, s. 131-133, 190-191; Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1947, s. 144.

SEMÂVİ EYİCE

Ayvat Bendi'nden iki görünüş - Kemerburgaz / İstanbul

AYVANSARÂİYİ, Hüseyin (bk. HÜSEYİN AYVANSARÂİYİ).

AYVAT BENDİ

İstanbul'da
Belgrad ormanı içerisindeki
Ayvat deresi üzerinde
kurulmuş su bendi.

Kanûnî Sultan Süleyman zamanında yaptırılarak 1563 yılında hizmete giren Kırkçeşme tesislerinin batı kolu üzerinde III. Mustafa tarafından 1765'te, Kemerburgaz'ın yaklaşık 4.5 km. kuzey-doğusunda Belgrad ormanı içerisindeki Ayvat deresi üzerinde inşa ettirilmiştir. Kitâbesi yoktur. Bu bendin inşasıyla, yağışlı zamanlarda ihtiyaç fazlası suyu depolama ve böylece şehre daha fazla su verme imkânı elde edilmiştir. Ayvat Bendi kâgir ağırlık bendi tipindedir ve planda kırık hatlarla kemer şekli vermek suretiyle ek emniyet sağlanmıştır. Bent yapılırken Kırkçeşme tesislerinin su alma tertibiyle çökeltme havuzu aynen muhafaza edilmiş, eski küçük bağlama ile yüzen cisimleri tutan ızgaralar, kumları tutan dairevî çökeltme havuzları da bendin hemen altında aynen bırakılmıştır. Bente daha fazla suyun depolanması için su tarafında payandalarla tahkim edilmiş olan mermer plaklar ilâve edilmiştir.

Ayvat Bendi'nin drenaj alanı 2 km², derenin en alçak yerinden (talveg) itibaren su tarafındaki payandalı plakların üstüne kadar olan yüksekliği 13,45 m., teppe uzunluğu 65,8 m., genişliği 6,90 m. ve taban genişliği 8,42 m. olup mansap duvarı % 81,5 eğimlidir. Gölün uzunluğu 700 m., hacmi 156.000 m³'tür. Sağ sahildeki dolu savak 1,05 × 0,55 m. boyutlarında olup savak eşiği, 1 m. boyunca

